

JOURNAL OF SOCIAL RESEARCH IN UZBEKISTAN

journal homepage:

<https://topjournals.uz/index.php/jsru>**COLOR ASSOCIATION AND ITS MANIFESTATION IN LANGUAGE****Durdona Esonovna Lutfullaeva**

Doctor of philological sciences, professor
International Islamic Academy of Uzbekistan
Tashkent, Uzbekistan
E-mail: 1965ddd@mail.ru

ABOUT ARTICLE

Key words: association, color association, visual perception, color image of the world, inherent association, adherent association.

Abstract: This article describes the issue of formation of associations and their manifestation in the Uzbek language through human knowledge of objects and their characteristics through sensory organs.

Received: 26.11.23**Accepted:** 28.11.23**Published:** 30.11.23**РАНГ АССОЦИАЦИЯСИ ВА УНИНГ ТИЛДА ВОҚЕЛАНИШИ****Дурдона Эсоновна Лутфуллаева**

Филология фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Тошкент, Ўзбекистон
E-mail: 1965ddd@mail.ru

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: ассоциация, ранг ассоциацияси, кўрув сезгиси, оламнинг рангин тасвири, ингерент ассоциация, адгерент ассоциация.

Аннотация: Ушбу мақолада инсоннинг нарса-предметлар, уларнинг белги-хусусиятлари ҳақида сезги органлари орқали ҳис қилинган билимлари орқали ассоциацияларнинг ҳосил бўлиши, уларнинг ўзбек тилида намоён бўлиши масаласи ёритилган.

ЦВЕТОВАЯ АССОЦИАЦИЯ И ЕЕ ПРОЯВЛЕНИЕ В ЯЗЫКЕ**Дурдона Эсоновна Лутфуллаева.**

доктор филологических наук, профессор
Международная исламская академия Узбекистана
Ташкент, Узбекистан
E-mail: 1965ddd@mail.ru

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:	ассоциация, цветовая ассоциация, восприятие, цветовой образ мира, имманентная ассоциация, адептанская ассоциация.	Аннотация:	В данной статье описывается проблема формирования ассоциаций и их проявления в узбекском языке посредством познания человеком предметов и их характеристик посредством органов чувств.
------------------------	---	-------------------	--

КИРИШ

Маълумки, инсоннинг борлиқдаги предметлар, уларнинг белгилари бўйича сезги аъзолари орқали эгаллаган билим ва тасаввурлари бирор бир ташқи туртки оқибатида хотирасида тикланиши натижасида турли ассоциацияларга йўл очилади. Жумладан, муайян объектнинг инсоннинг кўрув, эшитув, таъм, ҳид, тери сезгиси орқали ҳис қилинган белгиси ҳар гал ушбу объект кўзга тушганда ёки у ҳақида сўз юритилганда хотирада тикланишини натижасида ушбу объект ва унинг белгиси ўртасида ассоциатив боғланиш юзага келади. Бошқача айтганда, инсон муайян объектни кўрганда унинг белги-хусусияти ассоциатив тарзда ёдига тушади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Инсоннинг сезги органлари нарса-предметлар, уларнинг белги-хусусиятлари ҳақида бирламчи билимни ҳосил қилади. Бу билимлар инсон тафаккурида ушбу предметларга макон ва замонда алоқадор бўлган ўхшаш ёки ёндош предметларга оид билимлар билан таққосланади. Таққослаш натижасида нарса-предметларнинг умумий ва ўхшаш белгилари аниқланади. Ушбу белгилар нарса-предметларнинг инсон хотирасида бир-бирини ёдга солиб турувчи ассоциатив қаторларга бирлашувига олиб келади. Ушбу қонуният тилда ҳам кузатилади.

Инсон мулоқот жараёнида бирор предмет номини эшитганда беихтиёр ушбу предметнинг сезги органлари орқали идрок этилган белги-хусусияти тасаввурида жонланиб, уни акс эттирувчи тил бирлиги хотирасида тикланади. Масалан, ўзбек тили эгалари устида ўтказилган ассоциатив тажрибаларда *лимон* сўзига нисбатан берилган *нордон* ассоциацияси таъм сезгиси, *қуёш* сўзига берилган *сарик* ассоциацияси кўрув сезгиси, *кулги* сўзига берилган *пиқ-пиқ* ассоциацияси эшитиш сезгиси, *атиргул* сўзига нисбатан берилган *хушбўй* ассоциацияси ҳид сезгиси орқали аниқланган билимлар воситасида юзага келган. Ёки *бошлиқ* сўзига берилган *галстук* ассоциацияси кўрув сезгиси орқали ҳосил бўлганлиги сезиларли. Тил эгаси бошлиқнинг доим галстук тақиб юришини кўриб, хотирасида уни эслаб қолган. Бу ҳолат *бошлиқ* сўзи орқали *галстук* ассоциациясининг ҳосил бўлишига йўл очган. Характерли жиҳати, бундай ассоциациялар нутққа кўчганда ўзаро ассоциатив боғланган сўз бирикмалари ва гаплар юзага келади. Бу ҳолат ассоциатив бирликлар жумла ҳосил қилишда муҳим ўрин

тутишини кўрсатади. Масалан, *нордон лимон, Қуёш сариқ рангда, пиқ-пиқ кулги, хуйбўй атиргул, Бошлиқ галстукда* кабилар.

Шуниси характерлики, нарса-предметларнинг инсон сезги аъзолари ёрдамида ҳис қилинган белгилари доимий ва ўзгармас бўлса, бундай предметлар белгиси қайта ҳис қилинмаса-да, у ассоциатив тарзда инсон хотирасида тикланаверади. Масалан, шакарнинг ширинлиги белгиси инсон хотирасида ўзгармас белги сифатида ўрин олган бўлиб, унинг таъми қайта ҳис этилмаса ҳам, *шакар* сўзи эшитилганда *ширин* ассоциацияси хотирада тикланаверади. Худди шундай, кўрув сезгиси асосида *қор* сўзига нисбатан ҳосил бўлган *оппоқ; тун* сўзига берилган *қоронғи* ассоциацияси; пахтанинг тери сезгиси орқали ҳис қилинган юмшоқлик белгиси ва унга берилган *юмшоқ* ассоциацияси доимий ассоциациялар саналади. Бундай ассоциациялар предметларнинг доимий, ўзгармас белгиси асосида ҳосил бўлади.

Табиатда шундай нарса-предметлар ҳам мавжудки, уларнинг муайян белгиси вақт ўтиб ўзгаришга учраши мумкин. Нарса-предметларнинг инсон томонидан ҳис қилинган бирламчи белгиси ўзгаришга учраса, бу белги асосида юзага келган илк ассоциация ҳам ўзгариб, иккиламчи ассоциацияга йўл очилади. Бундай вазиятда инсон томонидан ҳис қилинган бирламчи белги ҳақидаги маълумот кейинги даврда анланган белги ўрнини эгаллайди. Натижада ушбу белги асосида иккиламчи ассоциация юзага келади. Масалан, олманинг ширин таъми ҳақидаги тасаввур унинг таъми йўқолиб ёки ўзгариб, қайта ҳис қилинганда у ҳақидаги бирламчи тасаввур ўзгаради. Бунинг натижасида бирламчи тасаввур иккиламчи тасаввурга айланади.

Англашиладики, нарса-предметларнинг кўрув, эшитув сезгилари, таъм, ҳид, тери сезгиси орқали ҳис қилинган доимий белгилари қаторида ўзгаришга учраши мумкин бўлган белгилари ҳам мавжуд бўлиб, улар инсон ассоциацияларининг доимий ёки бирламчи ҳамда иккиламчи характерга эга бўлишига сабаб бўлади.

Ранг-тус билдирувчи birlikлар бўйича тил эгаларида ҳосил бўлган ассоциацияларда инсоннинг ранглар ҳақидаги тасаввурлари, рангларга муносабати, ранглар билан боғлиқ қадриятлар, урф-одатлар акс этади. Муайян ранг-тус билдирувчи birlik хатто инсон ҳаётида содир бўлган муҳим воқеа-ҳодисани унинг хотирасида тиклаши мумкин. Б.А. Мусуковнинг таъкидлашича, муайян ранглар жамият ҳаётидаги кўплаб йирик ўзгаришлар ва атроф муҳитдаги ҳаётий муҳим элементлар: олов, осмон, куёш, сув ҳақидаги ассоциацияларни ҳосил қилиши мумкин. Т.М.Тяпкина эса у ёки бу ранг билдирувчи сўз бўйича юзага келган ассоциациялар сўзлар тараққиётига кучли туртки бериши, коммуникация иштирокчилари онгида юзага келган ранг тасаввури объектнинг бошқа белгилари, ўзга объект ва шу кабилар ҳақидаги тасаввурларни ҳосил қилиш хусусиятига эга эканлигини баён қилади. Маълум бўладики, тилдаги ранг-тус билдирувчи birlikлар тилдан ташқаридаги қатор

экстралингвистик омиллар таъсирида инсон хотирасида турли ассоциацияларнинг тикланишига туртки беради.

Турли тилларда ранг-тус билдирувчи бирликлар ассоциациясига туртки берувчи экстралингвистик омиллар бир-биридан фарқ қилади. Т.М.Тяпкина немис тилида ранг билдирувчи сўзлар бўйича ҳосил бўладиган бундай ассоциатив алоқаларни ингерент ва адгерент турларга ажратади. Унинг қайд этишича, ингерент ассоциациялар рангнинг ўз табиати орқали аниқланади, бундай ассоциация онтологик жиҳатдан кўрув сезгиси орқали идрок этиладиган ҳар бир ранг орқали ҳосил бўлади (*schwarz* (қора) – *қоронғи, ғамгин, ёмон, даҳшатли / rosig* (қизғиш) – *ёқимли, яхши, камалак рангли*). Бундай ингерент ассоциациялар рангларнинг психологик аспектда идрок этилиши асосида ҳосил бўлади. Адгерент ассоциациялар фонди эса онгда аналогия механизми таъсирида юзага келади. Бунда ранг бўёғини аниқлашда, аввало, объектнинг ташқи белгиси инобатга олинади. Шу сабабли бундай ассоциацияда «ранг —> ушбу рангни ташувчи» ассоциатив алоқаси кенг тарқалган.

Ўзбек тилида ҳам ранг ассоциацияси, аввало, объектнинг ранг бўёғи билан боғлиқ ҳолда юзага келади. Шу билан бирга, рамзлар, ранг билан алоқадор урф-одат, анъаналар, ранглар мифологияси кабилар ҳам турли ассоциацияларнинг ҳосил бўлишига олиб келади. Шу жиҳатдан ўзбек тилида ранглар ассоциацияси ҳосил бўлишига туртки берувчи экстралингвистик омиллар бир-биридан фарқланади. Масалан, яшил – *барг, ўт, дарахт, ўтлоқ, адир* қаторида яшил сўзига берилган *барг, ўт, дарахт, ўтлоқ, адир* ассоциациялари предметнинг ранг бўёғи билан боғлиқ ҳолда ҳосил бўлувчи ассоциация ҳисобланади. Оқ – *тинчлик*, сариқ – *қуз*, қизил – *қон* каби жуфтликлардаги ассоциациялар эса ранг-тус билдирувчи сўзларнинг рамзий маънолари асосида ҳосил бўлган.

Маълумки, тарихдан кишилар муайян рангларда нарсалар-предметлар, воқеа-ҳодисалар рамзини кўришган. Натижада тил эгаларида ранглар билан боғлиқ ҳолда рамзлар тасаввури юзага келган. Масалан, қизил ранг кўп халқларда қон рамзи, сариқ ранг айрилиқ, мусибат, қора ранги ўлим, кайғу рамзи саналади. Г. Кларнинг фикрича, қизил қон ранги бўлиб, ҳаяжон, қувват, тирик, нотинчлик рамзи ҳисобланади. [Англашиладики, рамзий](#) маънога эга ранг-тус билдирувчи сўзлар ассоциатив тарзда ўзи англатган рамзларни инсон хотирасида тиклайди.

ХУЛОСА

Хуллас, инсон сезги аъзолари орқали қачонлардир идрок этилган нарсалар-предметлар, уларнинг белги-хусусиятлари ҳақидаги билимлар мазкур предметлар номи эшитилганда ассоциатив тарзда хотирада тикланади. Бу ҳолат оламни идрок этишда инсон сезги органларининг ўрни юқори даражада эканлигини асослайди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ассоциатив тажриба 2023 йилда Ўзбекистон халқаро ислом академияси Лингвистика йўналиши магистрантлари устида ўтказилди.
2. Мусуков Б.А. Лексико-семантические особенности цветообозначающих прилагательных в тюркских языках (на материале карачаево-балкарского языка) // Фундаментальные исследования. 2014. – № 5-5. – С. 1121-1126.
3. Тяпкина Т.М. Вторично-номинативные функции цветообозначений в современном немецком языке: Дисс. ... канд. филол. наук. – Нижний Новгород, 2002. – 286 с. // <https://www.dissercat.com/content/vtorichno-nominativnye-funksii-tsветоoboznachenii-v-sovremenном-nemetskom-yazyke>
4. Клар Г. Тест Люшера: психологическая характеристика восьми цветов // Магия цвета. – Харьков, 1996.